

Юрчук О.О.

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри українського літературознавства
та компаративістики Житомирського державного
університету імені Івана Франка

В. СТУС: ЖЕРТОВНЕ ПРОРОЦТВО

Антиколоніальна модель модернізму в українській літературі позначена присутністю в ній героя-жертви. Історії відомі різні рівні індивідуальної жертвовності: герой, який обирає смерть-мовчання під тиском страху перед своїм словом, ризику бути не почутим оточенням (ранній модернізм - персонажі Лесі Українки); герой, який створює концепцію націопробудження, завершальним етапом котрої є самогубство (М. Хвильовий).

Об'єднувальним для всіх форм індивідуального героїзму є їх застосування на двох рівнях: підтвердження колоніального статусу або відновлення національної незалежності. Перший рівень реалізується забуванням або перенесенням маркерів заради порятунку. Україна, захищаючись від Російської імперії через демонстрацію своєї «слухняності», залишила на маргінесі непотрібні, ворожі імперії персони (вилучення постатей «розстріляного відродження» з історії української літератури й таврування їх як ворогів) або номінувала їх, пристосовуючи до імперської ідеології (Леся Українка - «співачка досвітніх вогнів», як сяйво майбутньої революції). Другий - отримав своє вираження із проголошенням незалежності, коли відбулися переоцінювання постатей та ідеалів минулого. Проблематичні наслідки цього - неглибоке розуміння попередніх процесів в історії української культури, «політизація» національних героїв, за ознаками якої є маніпулювання іменами заради політичних інтересів.

Українській антиколоніальній літературі властивий романтичний тип світовідчуття, заявлений найперше у творчості Т. Шевченка. Український письменник за неможливості / невміння змінити колоніальне становище свого народу обирає трагічне месіанство, що поєднує пророцтво - шлях на «Голгофу» (страждання) - смерть. Це видається єдиною можливістю для митця варіантом вирішення власної драми між бажанням допомогти Україні

Й розумінням нереальності здійснити це, а також забезпечує амбіції стати для своєї землі пророком. Таким був шлях В. Стуса, саможертвність якого зумовлена усвідомленням необхідності виступити супроти колонізованого стану українського народу («Але голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу оставати до загибуну» [3, с. 214]) та потребою визначити свою незвичайність / відмінність від інших. Розмірковуючи про його долю, Я. Мельник слушно зауважує: «Тож було б дуже заманливо подати несподівані, неприпустимі в очах влади виступи, дії як продуману програму борця за свободу свого народу, як взагалі потрібну нації самопожертву. Однак десь там, глибше, лежить думка: Стус мав глибоко особисту потребу незвичайного життя...» [2, с. 175].

Вибір В. Стуса стати трагічним пророком, доповнивши своє пророцтво власною фізичною жертвою, вмотивується його розумінням ролі й призначення поета в умовах колонізаційної залежності рідної землі. Повно воно оприявлене в його дослідженнях феномену творчості П. Тичини, осмисливши шлях якого, В. Стус приходить до думки, що в радянському колонізованому суспільстві митець приречений лише на роль блазня біля ніг колонізатора. Якщо «традиційний» блазень мав право під маскою сміху відкривати правду, то радянський, блазнюючи, говорити лиш те, що йому дозволено. Відкидаючи таку програму реалізації, В. Стус вказує на радикально інший шлях: «...існувати всупереч реальності, в абсолютно забороненому для себе світі» [3, с. 8].

Концептуальною в трагічному пророцтві В. Стуса є категорія «смерті». Не вимушена смерть, деталь розробленого епатажного сценарію, як це було в М. Хвильового, а єдиний варіант розв'язання конфлікту між поетом і навколишньою реальністю, коли українська земля знаходиться під гнітом імперської експансії. Смерть розділяє життя В. Стуса на два світи - віртуальний (творчість як «самособоюнаповнення») та реальний (наближення кінця через обирання шляху фізичного страждання):

Є дві надії. Перша: білий світ,
що став на голову, таки нарешті
постане світом, а не тьмою. Друга:
небавом ти кінець наблизити свій
і твердо станеш...» [4, с. 219].

В обох світах смерть дозволяє митцеві реалізувати ту Україну, яка йому потрібна, й відштовхнути реально існуючу. Відштовхування ним України відбувається через розуміння її суті як упирської. Мікрорівнене упирство українського помічене в розмірковуванні поета про Київ: «Що кращий стає Київ, то він страшніший. Бо, замість живого міста, обернувся на маскарад, машкару вампіра, що п'є кров своїх синів і дочок...» [3, с. 221].

В. Стус першим серед представників української літератури подолав «оте старе тирло між мазепинським патріотизмом і кучубеївським інтернаціоналізмом по-російському» [3, с. 219] та залишився «не зловленим» світом. Він близький Г. Сковороді та Т. Шевченку. Однак, попри намагання дослідників зацентрувати на подібність Т. Шевченка й В. Стуса, нічим приховати помітну відмінність у їх світоглядах: Т. Шевченко, викристалізувавши власну

національну / антиколоніальну позицію, так і не зумів прийняти ренегатство українського світу, що призвело до утворення любові з ненависті.

Усвідомлення вибірковості власної позиції вмотивує Стусове зверхне ставлення до багатьох своїх сучасників, котрі не наважилися на обраний ним героїзм. У таборовому зошиті він безапеляційно стверджує, що в українській літературі читати нічого, що «талановиті автори або мовчать (як Андріяшик), або займаються бозна-чим (скажімо, Дрозд чи Шевчук). (...) Коли почали тягнути жили - найперші упокорилися талановиті» [3, с. 218]. Зверхність присутня й щодо рідних. Випробовуючи їх на спроможність зрозуміти його, В. Стус приходить до думки, що тільки він розуміє / реалізовує своє трагічне призначення. Жертва тих, хто пішов би за ним, марна:

Тож іспитуй, як золото, на пробу
коханих, рідних, друзів і дітей:
ачи підуть крізь сто твоїх смертей
з тобою вслід? Ачи твою подобу
таки збагнуть - в передкінці життя?
Чи серцем не жажнуть од ознобу,
бо вже назад немає вороття,
лиш відчайдушне стелється дорога
несамовитих? Скажуть - слава богу?
Та тільки шкода - збавлять без пуття
собі віка - і тільки. Більш - нічого [4, с. 32].

Трагічне пророцтво В. Стуса базоване на героїзмі, що поєднує у собі егоїстично-зверхне ставлення до оточення (визнання своєї вищості) та милосердя (не вимагає жертви від рідних і близьких, співчуває їм, адже вони змушені бачити його страждання). Свого часу Г. Марсель зауважив, що героїзм та милосердя у своїй єдності притаманні мученикам: «Мені здається, лише фіглярські штучки можуть створити ілюзію, що досягнуто єдності героїзму й милосердя. Цього заперечити не можна, за винятком одного єдиного випадку, коли героїзм є героїзмом мученика» [1, с. 629].

Не потребує трагічне пророцтво В. Стуса й реципієнта (принаймні реципієнта-сучасника). Воно спрямоване углиб самого автора, заради спроби саморозуміння та звільнення від реальності. Навіть звертаючись до конкретних осіб, В. Стус постійно говорить про себе як про того, кого вже немає у реальності (він смертник), і це приносить йому полегшення. У листі до дружини він зізнався: «Здається, я дозволив душі зайвину - чутися смертником. Це полегшило мені попередній іспит» [3, с. 172]. Власна відстороненість від світу, перебування поза ним, допомагали митцеві міфологізувати себе:

Перед тобою незбагненний світ,
синочку мій, моя пахуча кришко!
Твій тато обертається на міт,
кудись у безвість вирушає пішки [4, с. 148].

Пророцтво В. Стуса існує заради осмислення власного шляху, а також розуміння України в собі й навколо себе. В його схемі «Україна - Я - Бог» митцеві належить центральне місце. В. Стус створює пророцтво, послідовно асоціюючи

себе з українським «я» та божим «я». На цій підставі виправдано трактувати його пророцтво як модерністичне, на відміну від народницьких варіантів попередників (Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка та ін.). Однак модерністичне пророцтво В. Стуса не націлене на спонукальну мету (ідея будительства), воно герметичне й самодостатнє. Як пророк, він вперше в історії української літератури, спромігся позбутися ідеї «потрібності», коли пророче слово усвідомлювалося як таке, що обов'язково має бути почутим / зреалізованим. Така позиція допомагає уникнути комплексу неповноцінності, за яким митець відчував провину або страждання через неможливість щось змінити.

Трагізм В. Стуса традиційно осмислюється з огляду на зовнішній аспект його життя: арешти, ув'язнення, відірваність від родини (особливо неможливість спілкування з сином), передчасна смерть. Однак це не було для нього центром страждання, радше його можна вважати бажаним, потрібним. Трагічність пророцтва В. Стуса в тому, що у своєму світі «самособоюнаповнення» він переживає страх сильніший від реального, адже на зміну мазохісту, який приймає покарання, бачачи перед собою вищу мету, приходить самосадист, який вдається до постійного самоаналізу, створення «химерних» мисленнєвих надбудов, за якими приховано ідею-фікс - потребу наближення смерті:

Утік з казарми - і подався
світ за очі. Аби не тут,
аби забувся, запропався,
пірнув у смертну самоту.
Як моторошно в самосвіті!
Як страшно і нестерпно як!» [4, с. 178].

Отже, у творчості В. Стуса знаходимо антиколоніальну модель опору імперській доктрині, що базована на стратегії міфотворчості, за якою автору призначена маска «пророка». Поет вибудовує герметичне пророцтво, трагізм якого у відстороненому сходженні на власну національну Голгофу, усвідомленій непотрібності своєї жертвності.

Література:

1. Возняк Т. Тексти та переклади / Тарас Возняк. - Харків : Фоліо, 1998. - 667 с.
2. Мельник Я. «В мені уже народжується Бог» / Ярослав Мельник // Вітчизна. - 1990.-№10.-С. 157-160.
3. Стус В. Вікна в поза простір : вірші, статті, листи, щоденник / Василь Стус . - К.: Веселка, 1992. - 262 с.
4. Стус В. Зібрання творів / Василь Стус. - К.: Факт, 2008. - 752 с.